

УДК 94:314.151 «1908/1909»

А. І. Федорова

**В. МЕЛЬНИКОВ І ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЗАКОРДОННИХ
СТАРООБРЯДЦІВ НА ДАЛЕКИЙ СХІД (1908–1909 рр.)**

Федорова Алла Іванівна, к. і. н., доцент, доцент кафедри історії та етнографії України, e-mail: alla_F2006@ukr.net

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

На початку ХХ ст. відбувається активне переселення закордонних старообрядців на Далекий Схід в рамках столипінської аграрної реформи. Переселенню старообрядців на нові території сприяла Рада всеросійських з'їздів старообрядців. Зокрема, на ІХ з'їзді старообрядців прийнято рішення делегувати до закордонних старообрядців Василя Мельникова. Він у 1908 р. особисто побував на Далекому Сході, вивчив умови проживання переселенців на новому місці, виявив потреби переселенців і вирішив клопотати для них видачу позики в розмірі не менше 150 крб, надання допомоги в спорудженні церкви та школи, забезпечення необхідною кількістю насіння для посіву тощо.

На початку 1909 р. В. Мельников активно співпрацює з бажаючими переселитися румунськими та австрійськими старообрядцями на місці, в основному в Рені: допомагає складати прохання про прийняття в російське підданство, роз'яснює, які потрібні документи, направляє пакети документів в Переселенське управління. Його діяльності перешкоджали як закордонні власті, так і білокриницький митрополит. Але В. Мельникова не злякав навіть арешт в Соколинцях (Австрії) в березні 1909 р., він активно продовжував допомагати переселенцям, домагатися для них нових пільг і привілеїв.

Ключові слова: закордонні старообрядці, В. Мельников, Далекий Схід, Рада всеросійських з'їздів старообрядців.

А. И. Федорова

В. МЕЛЬНИКОВ И ПЕРЕСЕЛЕНИЕ ЗАГРАНИЧНЫХ СТАРООБРЯДЦЕВ НА ДАЛЬНИЙ ВОСТОК (1908–1909 гг.)

Федорова Алла Ивановна, к. и. н., доцент, доцент кафедры истории и этнографии Украины, e-mail: alla_F2006@ukr.net

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

В начале XX в. происходит активное переселение заграничных старообрядцев на Дальний Восток в рамках проведения столыпинской аграрной реформы. Переселению старообрядцев на новые территории способствовал Совет всероссийских съездов старообрядцев. В частности, на IX съезде старообрядцев принято решение делегировать к заграничным старообрядцам Василия Мельникова. Он в 1908 г. самолично побывал на Дальнем Востоке, изучил условия проживания переселенцев на новом месте, выявил потребности переселенцев и решил ходатайствовать для них выдачу ссуды в обещанном размере — не менее 150 руб., предоставления помощи в сооружении церкви и школы безвозмездно или в виде ссуды, обеспечения необходимым количеством семян для посева и т. д.

В начале 1909 г. В. Мельников активно сотрудничает с желающими переселиться румынскими и австрийскими старообрядцами на месте, в основном в Рени: помогает составлять прошения о принятии в российское подданство, разъясняет, какие необходимы документы, направляет пакеты документов в Переселенческое управление. Его деятельности препятствовали как заграничные власти, так и белокриницкий митрополит. Но В. Мельникова не испугал даже арест в Соколинцах (Австрии) в марте 1909 г., он активно продолжал помогать переселенцам, добиваться для них новых льгот и привилегий.

Ключевые слова: заграничные старообрядцы, В. Мельников, Дальний Восток, Совет всероссийских съездов старообрядцев.

A. I. Fedorova

**V. MELNIKOV AND THE RELOCATION OF FOREIGN
OLD-BELIEVERS TO THE FAR EAST (1908–1909)**

Fedorova Alla Ivanivna, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of History and Entnography of Ukraine, e-mail: alla_f2006@ukr.net

Odesa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

At the beginning of the twentieth century, there is an active resettlement of foreign Old Believers in the Far East as part of the Stolypin agrarian reform. The relocation of the Old Believers to new territories was facilitated by the Council of All-Russian Congresses of Old Believers. In particular, at the IX All-Russian Congress of Old Believers, it was decided to delegate Vasily Melnikov to overseas Old Believers, who revealed a desire to relocate. In 1908, he personally traveled to the Far East, studied the living conditions of immigrants in a new place, identified the needs of immigrants and decided to apply for them to issue a loan in the promised amount — at least 150 rubles, to provide assistance in building a church and school for free or in the form loans, providing the necessary amount of seeds for sowing, etc.

In early 1909, V. Melnikov actively collaborated with Romanian and Austrian Old Believers who wish to relocate on the spot, mainly in Reni: it helps to draw up applications for admission to Russian citizenship, clarifies what documents are needed, and sends packages of documents to the Resettlement Department. Both foreign authorities and the Belokrinitzky Metropolitan prevented his activities. But V. Melnikov was not even afraid of the arrest in Sokolintz (Austria) in March 1909, he actively continued to help the immigrants, to seek new benefits and privileges for them.

Key words: foreign Old Believers, V. Melnikov, Far East, Council of All-Russian Congresses of Old Believers.

В наш час в Російській федерації активно лобіюється питання переселення росіян з-за кордону на Далекий Схід, в тому числі і старообрядців. Переселенською політикою займається Агентство з розвитку людського капіталу на Далекому Сході, що має власний сайт «Надальнийвосток.рф». Сайт користується популярністю у іноземних громадян: на серпень 2017 р. зафіксовано більше 110 тисяч переглядів сайту з іноземних IP-адресів, серед них на першому місці мешканці України (ду-

маю, що така статистика зумовлена, передусім, ситуацією на Сході країни. — *авт.*), на другому — США, на третьому — Білорусі, четвертому — Казахстану, п'ятому — Німеччини [1].

Подібна переселенська кампанія мала місце на початку ХХ ст., коли старообрядці з Австрії та Румунії активно відгукнулися на пропозицію повернення на історичну батьківщину, особливо після проголошення в Росії у 1905 р. свободи віросповідання. Посередником між урядовими установами та бажаючими переселитися старообрядцями на початку ХХ ст. виступала Рада старообрядницьких з'їздів.

Проблема переселення старообрядців-липован на Далекий Схід в останні роки все більше привертає увагу дослідників [2–6], однак ця тема має ще чимало невирішених питань. До них належить і роль в переселенській політиці відомого старообрядницького діяча, начотчика Василя Юхимовича Мельникова, що ми і з'ясуємо в статті на основі різноманітних джерел та літератури, передусім листів, повідомлень самого В. Мельникова та публікацій в тогочасній пресі.

Переселенське питання на Схід особливо активізувалося з проведенням столипінської аграрної реформи. 13 березня 1908 р. був затверджений «особливий журнал Ради міністрів» про дозвіл закордонним старообрядцям переселитися до Сибіру [2, с. 41].

Серед причин переселення закордонних старообрядців перш за все зазначається нестача землі, бідність [7, с.1039]. Це може стати причиною і сьгоднішніх переселень старообрядців з України через прийняття рішення про продаж землі. Тим паче, що в Росії дуже спокусливі обіцянки: отримання громадянства, надання у власність земельних ділянок площею від 300 до 600 гектарів на родину, пільгове довгострокове кредитування, отримання податкових канікул після переселення тощо [8].

На початку ХХ ст. закордонним старообрядцям, бажаючим переселитися, необхідно було отримати російське підданство. Для цього вони мали на ім'я міністра внутрішніх справ направити прохання, додати метрики про народження та шлюб, завірені у російських дипломатичних агентів [9]. Ця бюрократична тяганина ускладнювалася й тим, що закордонні уряди чинили перепони переселенцям. На допомогу їм прийшла Рада вєросійських з'їздів старообрядців. Ф. Сєлезньов справедливо

зазначає, що з переселенцями із-за кордону у відомих діячів старообрядництва Д. Сироткіна та П. Рябушинського виникало чимало турбот: вони мусили неодноразово звертатися з клопотаннями до влади, щоб полегшити їх переїзд та дістати чергові пільги [3, с. 318]. Саме після їх звернення 11 квітня 1908 р. П. А. Столипін погодився з необхідністю полегшення виїзду до Росії закордонних старообрядців. Була скликана особлива нарада при МВС та визнано бажаним звільнити переселенців від завірення документів у представників російського уряду, оскільки через малочисельність співробітників зовнішньополітичного відомства в придунайських землях та віддаленості їх від місць поселення майбутніх переселенців це було складно реалізувати. Від переселенців вимагалось лише надати документи, що підтверджують особу, щоб на їх підставі надати види на проживання після переїзду до Росії, не вимагаючи 5-річного строку осілості. Російське підданство поширювалося і на дітей-переселенців. 23 грудня 1908 р. пільги були затверджені [2, с. 41; 5, с. 187; 10; 11].

2 серпня 1908 р. в Нижньому Новгороді відкрився IX з'їзд старообрядців, де була заслухана доповідь щодо переселення старообрядців на Далекий Схід і висловлена думка, що там можна жити краще, ніж всередині Росії [12]. За рішенням з'їзду до закордонних старообрядців командували Василя Мельникова, брата відомого старообрядницького діяча та письменника Федора Мельникова, з метою роз'яснення урядових правил переселення, надання допомоги по складанню прохань про прийняття в російське підданство. В. Мельников у 1908 та 1909 рр. відвідував Далекий Схід, де співпрацював з місцевою владою з приводу переселення, організації кредитних товариств, шкіл, будівництва церков тощо.

В. Мельников залишив нам свої доволі позитивні враження про поїздку на Далекий Схід восени 1908 р. Він зазначав, що на шляху до Сибіру кип'яток для переселенців відпускався безкоштовно; на переселенських пунктах діяли аптеки та лікарні, на вузлових станціях переселенцям відпускалася гаряча м'ясна їжа по 5 коп. за порцію (для дітей до 10 років та хворих їжа надавалась безкоштовно, також родинам з дітьми безкоштовно виділялося по пляшці молока); від Сретеньська до Благовещеньська переселенцям земською організацією надава-

лося безкоштовне харчування; в Приамурському краї земства організували переселенські лавки, в яких товари для новоселів відпускались за заготівельними цінами [13, с. 1378–1379].

Більшість поселенців дуже швидко адаптувалися до нових умов життя: встигли до осені збудувати собі хати, підготувати поля до весняного посіву. Однак деякі повернулися додому, не витримавши суворого сибірського життя. Серед причин повернення В. Мельников називав втрату родини (переважно через віспу), стан здоров'я, неприлаштованість до землеробства (до переселення займалися торгівлею) [14, с. 1290; 15, с. 1410].

Переселенці знаходилися в доволі скрутному положенні: родини отримали позику від 120 до 150 крб, але цього було замало; тим, хто переселився без родини, позики взагалі не надавали. Саме тому, пишучи листа до Ради всеросійського старообрядницького з'їзду 8 вересня 1908 р., В. Мельников зазначав, що вирішив клопотати для поселенців:

- позики до 150 крб. тим, хто не отримав цієї суми в повному розмірі;
- безсімейним надати хоча б обіцяні 60 крб, якщо не можна виділити 150 крб;
- надати у вигляді безповоротної допомоги або у вигляді позики на зведення церкви та школи 700 крб та надати з казенних необхідну кількість лісу для цих споруд;
- надати для посіву необхідну кількість насіння та позику для цього;
- клопотати у Селянського банку позику для кожної родини переселенця від 200 до 300 крб, оскільки переселенці в основному бідні люди, які виїхали з 2–3 крб, отримана позика пішла на розрахування боргів, які накопичилися під час переїзду, на придбання коней, на харчування, оскільки поля засіяти вони не встигли [14, с. 1290].

Переселенці на новому місці зберігали традиційний релігійний культ, і на думку В. Мельникова «ніскільки не отступая как в житейском, так и в религиозном быту от тех традиций, какие ими унаследованы от своих великих предков...» [15, с. 1445]. Про велике значення у старообрядців-переселенців релігії свідчить той факт, що при кожній ділянці поселенців відмежовувалася найкраща земля для священика в розмірі 120 десятин, а також вчителя — 25 десятин [15, с. 1444].

В. Мельников наполягав, що в Благовещенську має бути для старообрядців власний представник, який би займався справами переселенців. Пропонував зробити таким представником старообрядницького священика. Як приклад наводив роботу полтавського представника, який захоплює для своїх земляків під час нарізки найкращі землі, шукає для них за потреби роботу тощо [14, с. 1291].

В Мельников активно допомагав і уладнати справи переселення на місці. Восени 1908 р. в прикордонне місто Рені Бессарабської губернії прибули 17 родин румунських старообрядців без попереднього прохання про прийняття в російське підданство. Оскільки на цей час переселенські бараки в Сретенську, де можна було перечекати зиму, були зайняті, старообрядці змушені були дочекатися весни в Рені.

В. Мельников активно сприяв старообрядцям на місці. 5 лютого 1909 р. він пише листа П. П. Рябушинському з Ізмаїлу, в якому повідомляв, що надіслав Раді з'їздив списки переселенців з документами, що посвідчують особу, за винятком двох осіб. Один з просителів на цей час працював в Болграді і мав самостійно направити документ, інший перейшов кордон без паспорта та отримав документ, що завіряє особу, від о. Трофима Чигіна (благочинного Ізмаїльської старообрядницької єпархії). Щодо останніх В. Мельников просив Раду після отримання документів направити їх до Переселенського Управління [6, с. 248].

В. Мельников продовжував агітувати до переселення, однак зазначав, що румунський уряд за цим пильно слідкує і наказав заарештовувати будь-якого агітатора. Також румунський уряд, дізнавшись, що в Тульчі створена емігрантська каса, куди складали заощадження бажуючі переселитися, наклав секвестр на касу, також чинив перешкоди видачі закордонних паспортів, бажуючих емігрувати затягали по різних поліцейських ділянках [16]. Але і з цієї ситуації, як ми з'ясували вище, винахідливі старообрядці знаходили вихід — переселялися без паспортів і на місці отримували документ, що засвідчує особу.

З іншого боку, і місцеве духовенство з недовірою відносилося до переселення: «...некоторые из наших священников обрацались к румынскому правительству с просьбою не выдавать переселенцам паспортов и правительство румынское выдачу

паспортів страшно тормозит, задерживая выдачу по два-три месяца» [6, с. 248].

Щоб уникнути арешту за свою діяльність, В. Мельников вирішив залишитися в Рені, а до Румунії направив ходоків, які складали списки переселенців. На їх основі він планував підготувати прохання про прийняття в російське підданство, зустрітися з ходоками в Каракої чи Галаці, де провести роз'яснювальну роботу як підписуватися, які ще потрібні документи. Він вірив, що його дії не будуть марними: «...если я из Румынии буду и выслан, то делу это не повредит, потому что прошения уже будут в руках ходоков, которые начнут действия по моим указаниям» [6, с. 248–249].

Оскільки румунські старообрядці — відомі рибалки, В. Мельников активно вивчав і досвід рибальства, переробки риби в Ізмаїлі, Новій Некрасівці, планував зустрітися в Одесі з відомим підприємцем В. Дубініним для ознайомлення з рибними промислами, морською ловлею риби та її переробкою, щоб цей досвід можна було застосувати на Далекому Сході [6; с. 252–253; 18].

Заарештований В. Мельников був не в Румунії, а в Австрії, про що ми дізнаємося з його власних повідомлень. Це сталося 9 березня 1909 р. в школі в Соколинцях при складанні додаткового списку австрійських переселенців. У нього відібрали паспорт, список переселенців та інші документи та доправили в м. Сучаву. 11 березня йому в камері судового пристава були висунуті обвинувачення в шпionстві на користь російського уряду; вербовці солдат для Росії з закордонних старообрядців; одурюванні закордонних старообрядців, що російський уряд надає їм в Росії землі по 15 десятин на чоловічу душу та 200 крб позики на родину.

Після маси довідок, переписок з австрійською поліцією розшуку, консулом, російським урядом тощо Сучавський окружний суд виніс вирок — три дні тюремного ув'язнення та висилка за межі Австрії через те, що діяв без дозволу австрійського уряду [17; 18].

Весною 1909 р. в Рені прибуло ще 460 родин, і знову без попереднього прохання. Делегація на чолі з М. Бриліантовим та В. Мельниковим зустрілася з головою Ради міністрів П. Століпіним, головноуправляючим землеустроєм та землеробством

О. Кривошеїним, начальником переселенського управління Г. Глинкою, головою старообрядницької комісії в Державній Думі В. Карауловим та ін., внаслідок чого Рада міністрів ухвалила: усіх старообрядців, що прибули до Рені, пропустити на Далекий Схід без попереднього схвалення прохання про підданство. Врешті з Рені на Далекий Схід направилось 470 родин румунських старообрядців (2880 осіб) [5, с. 191].

Отже, В. Мельников брав активну участь у переселенні закордонних старообрядців: вів агітаційну роботу, вивчав ситуацію на Далекому Сході, допомагав бажаним переселитися з документами, клопотав щодо покращення умов життя переселенців, домагався для них нових пільг та привілеїв тощо. І все це не зважаючи на власну небезпеку, переслідування урядів різних країн, арешти, непорозуміння з деяким духівництвом тощо.

Джерела та література

1. Сайт «НаДальнийВосток.РФ» зафіксував более 110 тысяч просмотров из-за рубежа. 03.08.2017. URL: <https://hcfe.ru/news/3577/>
2. Шевнин И. Л. Переселение зарубежных старообрядцев-липован на Дальний Восток в 1907–1912 гг. в условиях свободы вероисповедания // Религиоведение. 2016. № 2. С. 40–46.
3. Селезнев Ф. А. Старообрядческая буржуазия и русское заселение Дальнего Востока в начале XX века // Вестник Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер.: Междунар. отношения. Политология. Регионоведение. 2004. Вып. 1. С. 315–320.
4. Кульдо М. Е., Поздеева И. В. О переселении старообрядцев-липован из Австро-Венгрии в Амурскую область в 1908 году // Человеческий капитал. 2019. № 12 (132). С. 57–63.
5. Кульдо М. Е. С Дуная на Амур: переселение заграничных старообрядцев на российский Дальний Восток в начале XX-го столетия // Культура русских-липован в национальном и международном контексте. Бухарест, 2019. Вып. VII. С. 183–196.
6. Михаилина Е. Документы из архива П. П. Рябушинского о подготовке переселения румынских староверов в Россию в 1909 году // Культура русских-липован в национальном и международном контексте. Бухарест, 2019. Вып. VII. С. 247–254.
7. Девятый всероссийский съезд старообрядцев // Церковь. 1908. № 33. С. 1036–1042.
8. Мильченко А. «С божьей помощью»: как старообрядцы переселяются в Россию. 23.11.2019. URL: <https://www.gazeta.ru/social/2019/11/23/12829466.shtml>

9. Официальный отдел // Церковь 1908. № 34. С. 1069–1070.
10. От совета всероссийских съездов старообрядцев // Церковь 1909. № 4. С. 138–139.
11. Переселение старообрядцев в Сибирь // Кишиневские епархиальные ведомости. 1908. № 14. отд. неоф. С. 555.
12. Н. Новгород // Старообрядцы. 1908. № 9. С. 758–759.
13. Мельников В. С Дальнего Востока (На переселенческих пунктах) // Церковь. 1908. № 45. С. 1378–1381.
14. Мельников В. С Дальнего Востока. // Церковь. 1908. № 42. с. 1290–1291.
15. Мельников В. С Дальнего Востока. У новосёлов // Церковь. 1908. № 46. С. 1410–1412; № 47. с. 1442–1445.
16. Старообрядцы в Румынии // Церковь. 1908. № 35. С. 1099.
17. К делу В. Е. Мельникова // Церковь. 1909. № 14. С. 487.
18. Мытарства В. Е. Мельникова (Сообщение его в совет всероссийских съездов старообрядцев в Москве) // Церковь. 1909. № 15. С. 512.

Надійшла до редакції 02.02.2020 року

УДК 94(477)

В. Л. Цубенко

**ДЕПАРТАМЕНТ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ —
ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН УПРАВЛІННЯ ВІЙСЬКОВИХ
ПОСЕЛЕНЬ КАВАЛЕРІЇ В УКРАЇНІ (1835–1857)**

Цубенко Валерія Леонідівна, д. і. н., проф., завідувач кафедри
українознавства, e-mail: valerija78d@gmail.com

Одеська державна академія будівництва та архітектури,
вул. Дідріхсона, 4, м. Одеса, 65029, Україна

АНОТАЦІЯ

На основі архівних джерел і законодавчих актів у статті комплексно досліджено історичний досвід становлення і розвитку Департаменту військових поселень (1835–1857) під час реформування військових поселень кавалерії в Україні, виявлено закономірність у причинах реформ Російської імперії. Структура Департаменту військових поселень визначалася штатним розписом, що складався з двох частин. До першої частини відносилися відділи: 1) господарський, 2) іррегулярних військ, 3) військово-навчальних закладів, 4) рахунковий. До складу другої частини входили будівельні від-